

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2021 / 1: 191-193.

Zafer Önler (2019), Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 235 s.

Tuğçe COŞKUN SEBER*

Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü adlı eser, Türkçenin farklı dönemlerinde ve farklı yüzyıllarda yazılmış metinlerinde yer alan tıp terimleri ve tıp metinleri üzerine incelemeler yapan Zafer Önler'in 2019 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan sözlük çalışmasıdır. Yazarın, "Divanü Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Tıp Terimleri" ve "XIV. ve XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Sözvarlığı" gibi daha önceki çalışmaları dikkate alındığında, Türkçenin tarihsel metinlerinde yer alan tıp terimleri üzerine önemli çalışmalarının bulunduğu ve incelediği bazı metinleri esas alarak bu sözlüğü oluşturduğu ifade edilebilir.

Türk dilinin tüm dönemleri için tıp metinleri dikkat çekici olmuş ve bilim insanlarının bu konuda araştırmalar yapması önem arz etmiştir.

Tıp metinleri sadece bilimsel bir inceleme alanı olmaktan ziyade toplumun kültürü, yaşam tarzı ve inançları hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Uygurlara ait en eski tıp metni Zur Heilkunde der Uiguren (Uygurların Sağlığa Kavuşturma Bilgileri Üzerine) isimli eserdir. İlk olarak 1930 yılında Reşit Rahmeti Arat tarafından metnin transkripsiyonu ve tercümesi yapılmış, açıklamalar ve kelime dizini ile birlikte yayınlanmıştır. Bu eserde toplumda karşılaşılan çeşitli hastalıklar ve bu hastalıklara önerilen ilaçlar hakkında bilgi verilmektedir. Örneğin; baş ağrısı, göz hastalıkları, vücut ağrıları, deri hastalıkları vb. birçok hastalıktan bahsedilmekte ve

* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Türkiye). E-posta: tugcecoskun92@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-5054-0617

tedavi için hangi bitkilerin ya da hangi yöntemlerin nasıl uygulanması gerektiğine değinilmektedir. Uygur metinlerinin genelde çeviri eserler olduğu düşünülürse yine Uygur döneminde yazılan tıp metinlerinden çeviri olanlar aracılığı ile farklı kültürlerle ait tıbbi yaklaşımlardan Uygurların haberdar olduğu söylenebilir.

Anadolu’da ise XIII. yüzyılda Hekim Bereket tarafından yazılan Tuhfe-i Mübârizî ilk Türkçe tıp kitabı olarak bilinmektedir. Kitapta bitkilerden, tedavi yöntemlerinden ve ilaçların nasıl hazırlandığından bahsedilmiştir. Sonrasında ise Anadolu’da yazılan tıp eserlerinde bir artış görülmeye başlanmıştır. Modern tıbbın gelişimine kadar yazılmış olan bu eserler sadece tıp biliminin tarihi için değil aynı zamanda toplumun söz varlığını görmek, toplumda önem verilen bitkileri, yöntemleri vb. görmek bağlamında farklı bilim dalları için de önemlidir. Bu nedenle son zamanlarda bu metinler üzerine yapılan çalışmalar da hızla artmaktadır.

Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü isimli eser, yazarın ön sözünde bahsetmiş olduğu üzere, Anadolu’da birçok tıp metni yazılmış olması bakımından bazı eserlerle sınırlandırılmış, genel olarak XIV.- XVI. yüzyıllar arasında yazılmış olan on iki eser taranarak oluşturulmuştur ve sözlükte yer alan maddeler de bu eserlerde karşılaşılan tıp terimleridir. Sözlükte taranan metinler şunlardır: *Müfredât- İbni Baytar Tercümesi*, *Hazâinü’s- Saâdât* (Şeref bin Muhammed), *Mücerrebname* (Şerefeddin Sabuncuoğlu), *Müfredât-ı İbni Baytar Tercümesi* (Şerefeddin Sabuncuoğlu), *Yadigâr-ı İbni Şerif* (Şerefeddin Sabuncuoğlu), *Cerrahiyetü’l- Haniyye* (Şerefeddin Sabuncuoğlu), *Akrabadin Tercümesi* (Sabuncuoğlu), *Edviye-i Müfreda* (İshak bin Murad), *Kitâb-ı Hülâsa-i Tıb* (Cerrah Mesud), *Müntahab-ı Şifâ* (Hacı Paşa), *Terceme-i Kitab-ı Ebibekir Râzî* (Hacı Paşa), *Tervihu’l- Ervâh* (Ahmedi), *Tuhfe-i Mübârizî* (Hekim Bereket), *Risale-i Feyziyye Fillügati’l- Müfredâti’t- Tibbiye* (Ebulfeyz Mustafa Efendi).

Önler, belirttiği üzere bu eserleri taramaya 20 yıl önce başlamıştır; bu sözlük 20 yıllık bir çalışmanın ürünüdür ve bu eserin amacı bilim insanlarına tıp metinlerini anlamakta yardımcı olmak, aynı zamanda Türk dili çalışmalarına ile Türkçenin tarihsel sözlüğüne katkı sağlamaktır. Nitekim yazar amacı doğrultusunda metinlerde karşılaştığı tıp terimlerine karşılarında anlamları olacak şekilde kitapta yer vermiş; dahası sözcüklerin hangi dilden alındığına, farklı dillerdeki şekline, anlam farklılıklarına ve varsa sözcüğün metnin döneminden önceki şekline dair bilgiler de sunulmuştur. Bazı terimlerin Latince karşılıkları ve terimlerin metinlerde nasıl kullanıldığına dair de bilgiler verilmiştir. Sadece hastalık isimleri değil, tedavi amaçlı kullanılan çeşitli bitkilerin isimlerine, tedavide kullanılan aletlerin isimlerine, şifalı olduğu düşünülen taşlara, organ ve vücudun bölümlerine verilen isimlere, hastalık ve tedavi açıklanırken kullanılan kelimelere kadar tıp alanı ile alakalı olabilecek 3400 terime sözlükte yer verilmiştir. Aşağıda kitapta yer alan birkaç sözcük açıklamaları ile birlikte örnek olarak verilmiştir:

çakır diken: Çakırdikeni; (*Eringium campestre*). ~çakır tiken: “Bir çeşit dikenli gül” (DS 1045); *çakır*: <çakır “Blue, blue-grey” (EDPT 409); *diken*: <tiken (EDPT 483). Edv 15a, 44b; MŞ 9a, 126a; Ydg 223b.

ermiyün: Beş köşe taşı, herhangi bir tarafından kırılma beş köşe biçiminde kırılan bir taş, tıpta ilaç olarak da kullanılır. < Far. Ermeyün “3-Rum’da hasıl olur bir taş adıdır. Ne tarafından kesir olursa muhammes-i münkesir olur. Türkide beş köşe derler” (Bur 224). MŞ 42b, MŞ 84b.

ķurd eőeni: Kurdeően hastalığı; kaőıntılı alerjik bir hastalık. ~ kurdeőini “bir çeşit hastalık” (Ettuhf 211); Kaőıntının vücutta kurtçuk yayılmasına benzetilmesinden türemiő bir terim. ķurd: bk. **ķurt;** eően: <eő- “to digto throw” (EDPT 225); MŐ 33a, 131b, 134a; Terv 8841.

ķutluca: Veba; krő. vebā, tā’ ūn. Korkulan bir nesnenin yūceltici bir adla adlandırılması örneđi. <ķutlu, “enjoying the favour of heaven, fortunate, happy, blessed” (EDPT 601), MŐ 33b, 157a, 160b.

őıçanak: Kas, adale. < őıçanak (EDPT 796, > saçanak (TSz 3214). Clauson, bu kelime ile “őıçagan” (őıçan) kelimelerini aynı köke bağlamakta ve Türkçedeki “őıçganak” (kas); “őıçğa:n” (őıçan) kelimeleri ile, Latince “mus” (őıçan), “musculus” (kas) kelimeleri arasındaki semantik paralelliğe dikkat çekmektedir. HS 30b, 51b

Bu örneklere de anlaőılacađı üzere eser, tıp terimi olarak sadece hastalıkların adını değil o günün őartlarında tıp ile alakalı olabilecek, tedavi için kullanılan őıfalı taş ve bitki isimleri gibi her kelime için bir açıklamaya sahiptir. Bu kelimelerin hangi eserde yer aldığı da gösterilerek yine araőtırmacılara kolaylık sađlanmıőtır. Böylelikle araőtırmacıların bu kelimeleri bağlam içinde değerlendirmesine ve kültürel çıkarımlarda bulunmasına da imkân sağlanmaktadır. Bu haliyle Önlere’in hazırlamıő olduğu bu sözlük, Türk dili çalışmalarına yardımcı olabilecek önemli bir kaynaktır.

